

بررسی فقهی حکم تغییر جنسیت

فاطمه سادات حسینی حجازی شیعی امامی^۱

چکیده

با پیشرفت علم و تکنولوژی، پدیده های جدیدی بوجود می آیند که لازم است در فقه، جواب هایی برای آنان بیان شود. یکی از این موضوعات فراگیر، تغییر جنسیت است. بررسی فقهی حکم این موضوع نیازمند تعریف درست از آن و اقسام پنجگانه آن است. تغییر جنسیت در کتب لغت تعریف نشده ولی منظور از آن هرگونه تبدیل و تحول در جنس نر، ماده یا خنثی است، به گونه ای که وضعیت کنونی متفاوت با وضعیت سابق باشد. و در اصطلاح به معنی تبدیل خنثی به مرد، به زن و برعکس و یا زن به مرد و برعکس است. با بررسی های انجام شده، حکم حرمت این عمل برای افراد سالم، جواز آن برای کشف جنسیت و افراد ممسوح است. در خنثی فیزیکی که شامل دو دسته مشکل و غیرمشکل است؛ برای گروه اول با توجه به قاعده اضطرار و قاعده نفی عسر و حرج، جایز است ولی برای گروه دوم به صورت مطلق جایز نیست؛ به دلیل تقسیم آن به خنثی غیرمشکل مونث و مذکر. همچنین در مورد خنثی روانی دو نظر وجود دارد؛ عده ای باتوجه به دلایلی مانند تغییر خلق خدا، تشبه زن و مرد و حرمت نظر و لمس عورت قائل به حرمت این عمل شدند که بیشتر صاحب نظران اهل سنت و عده کمی از فقهای شیعه هستند. عده ای نیز به دلایلی مانند عدم وجود دلیل حرمت، اصل اباحه و حلیت، جواز تبدل موضوع و قاعده اضطرار حکم به جواز آن داده اند. به نظر می رسد دلایل گروه دوم قابل قبول تر است.

کلید واژه: تغییر جنسیت، زن، مرد، خنثی، جایز

طلبه سطح ۲، پایه ۳، درس فقه غیر استدلالی، حوزه علمیه زهراى مرضیه، زمستان ۱۳۹۵^۱

مقدمه

هر روزه با پیشرفت علم و تکنولوژی پدیده ها و اتفاقات نو و تازه ای به وقوع می پیوندند. این پدیده ها موجب پیدایش مسایل جدید فقهی ای می شوند که در گذشته سابقه و امکان وقوع آن نبوده است. یکی از این مسایل جدید که هم اکنون در پرتو پیشرفت های علم پزشکی در سراسر جهان و هم چنین ایران فراگیر شده است؛ مسئله تغییر جنسیت است.

امروزه بررسی مساله «تغییر جنسیت» نه تنها از دید پزشکی، بلکه به لحاظ مباحث فقهی و حقوقی حائز اهمیت است. چرا که اکنون با پیشرفت تکنولوژی و علم پزشکی، ابعاد جدیدتری در فراروی ما گشوده شده است و در نتیجه آن، ده ها موضوع جدید ایجاد شده، که نیاز است در فقه و حقوق، برای آن ها جواب هایی بیان گردد. (کریمی نیا، ۱۳۹۰، تغییر جنسیت، ماهنامه معرفت، ش ۳۶) پس لازم است حکم این عمل که اکنون در سطح جهان و به ویژه ایران فراگیر شده است در فقه اسلامی روشن و بررسی گردد.

برای بررسی فقهی حکم تغییر جنسیت لازم است، تعریف صحیحی از آن و اقسام آن ارائه گردد. هرچند تغییر جنسیت در کتب لغت تعریف نشده ولی منظور از آن هرگونه تبدیل و تحول در جنس نر، ماده یا خنثی است، به گونه ای که وضعیت کنونی متفاوت با وضعیت سابق باشد. همچنین در اصطلاح به معنای تبدیل خنثی به مرد، به زن و برعکس و یا تبدیل مرد به زن و برعکس است. همچنین تغییر جنسیت دارای پنج قسم کلی است که هر کدام، حکم جداگانه ای دارد:

- I. تغییر جنسیت افراد ممسوح که جایز است.
- I. تغییر جنسیت به منظور کشف جنسیت، که عمل تغییر جنسیت برای این گروه جایز است ولی واجب نیست.
- II. تغییر جنسیت در خنثی فیزیکی که خود به دو گروه خنثی مشکل و غیر مشکل تقسیم می شود و نیز خنثی غیرمشکل که به خنثی غیر مشکل مونث و خنثی غیر مشکل مذکر تقسیم می شود. در گروه اول به دلیل قاعده اضطرار و قاعده نفی عسر و حرج، این عمل جایز است و در گروه دوم هم جایز است، اما نه به صورت مطلق.
- III. تغییر جنسیت در خنثی روانی که درباره آن دو نظر وجود دارد؛ گروهی با دلایلی مانند تغییر خلق خدا، شبه زن و مرد و حرمت نظر و لمس عورت، مخالف با عمل تغییر جنسیت هستند و گروهی با توجه به

دلایلی هم چون عدم وجود دلیل حرمت، اصل اباحه و حلیت، جواز تبدل موضوع و قاعده اضطرار حکم به جواز آن داده اند. به نظر می رسد دلایل گروه دوم قابل قبول تر است.

IV. تغییر جنسیت در افراد سالم که حرام است.

عده ای از فقهای شیعه، «تغییر جنسیت» را از جمله مسائل مستحدثه و جدید شمرده اند و در این راه کوشش هایی انجام داده اند. شاید بتوان گفت اولین فقیهی که در این زمینه مسایلی را بیان داشته است، بنیان گذار جمهوری اسلامی ایران، امام خمینی (رحمه الله) است که حدود سال ۱۳۴۲ شمسی، احکام تغییر جنسیت را در جلد دوم تحریرالوسیله به رشته تحریر درآورده است. (همان). پس از ایشان فقیهان دیگر نیز در این زمینه اظهار نظر کرده اند. از کتبی که در این رابطه نوشته شده می توان به کتاب تغییر جنسیت با تاکید بر دیدگاه امام خمینی به نویسندگی محمد مهدی کریمی نیا و از مقالات پیرامون این موضوع می توان مقاله تغییر جنسیت و حکم فقهی آن نوشته منصور سلیمی فر را نام برد.

این مقاله به روش کتابخانه ای بوده و در آن ابتدا به تعریف تغییر جنسیت پرداخته شده و سپس از اقسام آن بیان شده است و بعد حکم هر یک از اقسام، به صورت جداگانه بررسی شده است.

۱- تعریف تغییر جنسیت

تغییر جنسیت متشکل از دو کلمه تغییر و جنسیت است. تغییر در لغت، چه فارسی چه عربی، عبارت است از: هرگونه تغییر و جابه جایی که در آن، وضعیت فعلی با وضعیت سابق متفاوت باشد. جنس نیز به معنای نر و ماده، معنایی است که در مرحله ثانویه پدید آمده است و معنای اصلی و اولیه آن نیست، هم چنین جنسیت به معنای حالت یا ماهیت جنس است. (معلوف، ۱۳۶۷، ص ۵۶۳؛ صلیبا، ۱۳۶۶، ص ۲۸۹؛ آریان پور کاشانی، ۱۳۶۹، ج ۲، ص ۲۰۱۲؛ عمید، ۱۳۶۰، ص ۷۰۶). هرچند تغییر جنسیت در کتب لغت تعریف نشده ولی منظور از آن هرگونه تبدیل و تحول در جنس نر، ماده یا خنثی است، به گونه ای که وضعیت کنونی متفاوت با وضعیت سابق باشد. (کریمی نیا، ۱۳۹۱، صص ۱-۲)

در اصطلاح عرفی تغییر جنسیت، تبدیل جنس مذکر به جنس مونث یا برعکس، با استفاده از روش های پزشکی مثل جراحی و تزریق داروهای خاص است. (سبحانی، ۱۳۹۱، تغییر جنسیت از دیدگاه فقه اسلامی، فصلنامه تخصصی فقه اهل بیت (ع)، ش ۱۸، ص ۶)

اما فقیهان بزرگوار گاه تغییر جنسیت را تعریف نکرده اند و این امر به دلیل بداهت و وضوح اصطلاح یاد شده است. در این حالت، منظور فقیهان از تغییر جنسیت همان معنای عرفی آن است؛ یعنی تبدیل مرد به زن، یا تبدیل زن به مرد اما بعضی به طور صریح به تبدیل زن به مرد سخنی به میان نیاورده اند با این که این نوع نیز در نظر آنان بوده است. هم چنین عده ای از تغییر جنسیت فرد خنثی به زن یا مرد سخن نگفته اند. (کریمی نیا، ۱۳۹۱، ص ۶)

به نظر می رسد عبارت تغییر جنسیت در مفهوم اعم و گسترده آن شامل تبدیل خنثی به مرد یا به زن نیز می شود؛ ولی در تعریف اخص و محدود آن، تنها شامل تبدیل مرد به زن و یا تبدیل زن به مرد است. پس می توان تغییر جنسیت را این گونه تعریف کرد؛ «تغییر جنسیت عبارت است از: تبدیل یا تغییر جنسیت یک فرد از مذکر به مونث، یا از مونث به مذکر، یا از خنثی به مذکر، یا از خنثی به مونث، یا از مذکر به خنثی و یا از مونث به خنثی.» (همان، صص ۶-۷) البته دو مورد اخیر کم تر اتفاق می افتد و هیچ انگیزه عقلایی برای این تغییر جنسیت وجود ندارد. (صدر، ۱۴۴۲م، ج ۳، ص ۶۴۲)

بررسی فقهی موضوع تغییر جنسیت، به بیان انواع تغییر جنسیت بستگی دارد و تا این اقسام به درستی روشن نشود، نمی توان نظر قاطع درباره آن ارائه کرد. (سبحانی، ۱۳۹۱، تغییر جنسیت از دیدگاه فقه اسلامی، فصلنامه تخصصی فقه اهل بیت (ع)، ش ۱۸، ص ۶). پس نخست به بررسی اقسام آن می پردازیم.

۲- اقسام تغییر جنسیت

تغییر جنسیت بر اساس حالات ظاهر و ویژگی های روانی بیماران متفاوت است که این تفاوت مبنای تقسیماتی شده است که این تقسیمات در تشخیص جواز یا حرمت تکلیفی اقدام به این عمل بسیار رهگشا و مفید می باشد.

۲-۱- تغییر جنسیت در افراد ممسوح

در زبان فقه منظور از ممسوح، شخصی است که نه آلت مردانه داشته باشد و نه آلت زنانه. (بی آزار شیرازی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۲۷۷). این عده نیز با عمل جراحی، به یکی از دو جنس مذکر یا مونث نزدیک یا تبدیل می شود. (کریمی نیا، ۱۳۹۱، ص ۲۴).

۲-۲- تغییر جنسیت به منظور کشف جنسیت

در مواردی، به علت عدم رشد کامل جنسی، تکوین دستگاه تناسلی خارجی به درستی صورت نپذیرفته و جنسیت حقیقی پنهان مانده است. (همان، ص ۲۵). این فرایند جنسی در آن گروه از افراد فرض می شود که علائم یک گروه جنسی را در خود نهفته دارند. اما کشف تمامیت گروه جنسی او مستلزم عمل جراحی و برجسته و نمایان ساختن علائم واقعی مردانگی و یا زنانگی پوشیده در وجود اوست. مانند کسی که در بدن او تنها یک عضو تناسلی وجود دارد، لکن پوشش پوستی و یا چیزی دیگر آن را پوشانده است. با عمل جراحی این پوست برداشته می شود تا نقص جنسی برطرف و عضو واقعی آشکار گردد. (هاشمی، ۱۳۹۰، علامه فضل الله (ره) و تغییر جنسیت از منظر قرآن،

<http://www.bayynat.ir/index/?state=article&id=1009>)

برخی فقیهان اسلامی معتقدند که تغییر جنسیت از باب تبدل موضوع جایز است. به عبارت دیگر برخی احکام شرعی برای موضوع خاص که مرد باشد جاری می شود و برخی احکام دیگر بر موضوع دیگر که زن است، بار می شود. هیچ منعی وجود ندارد که بتوان یک موضوع (مرد) را به موضوع جدید (زن) تبدیل کرد. (و برعکس)؛ نهایت آن که حکم شرعی تغییر می کند و چنین امری حرام نیست. (المومن، ۱۴۱۵ق، صص ۱۰۸ و ۱۰۹).

۳-۴-۲-۴-قاعده اضطرار

بر اساس قاعده اضطرار، می توان به جواز تغییر جنسیت قائل شد؛ چون براساس آیات و روایت، هرگاه مکلف به واسطه قرار گرفتن در شرایط خاصی ناچار به انجام فعلی گردد که در حالت عادی ممنوع و حرام است مواخذه نمی شود، بلکه فعل ممنوع، مباح و جایز شمرده می شود. (کریمی نیا، ۱۳۹۱، ص ۱۲۶)

کسانی که به عمل جراحی تغییر جنسیت اقدام می نمایند، در بیشتر موارد گرفتار اختلالات هویت جنسی و ناراحتی روانی و افسردگی شدید هستند که حتی اگر به حرمت تغییر جنسیت در شرایط عادی معتقد باشیم، به دلیل وضعیت اضطراری، آنان می توانند زیر نظر متخصصان اقدام به این عمل نمایند. (همان)

مضافاً به این که عمل تغییر جنسیت، حکم معالجه و تداوی دارد و تداوی به حرام در شرایط اضطرار جایز است. البته تذکر این نکته ضروری است که این قاعده، تغییر جنسیت را در محدوده اضطرار به عنوان حکم ثانوی اثبات می کند و نه به عنوان حکم اولی. (همان)

به نظر می رسد دلایل گروه دوم قابل قبول تر است.

۳-۵-حکم تغییر جنسیت در افراد سالم

هرگاه از تغییر جنسیت در فقه سخن می گوئیم، منظور از آن تغییر جنسیت واقعی است و فقیهان اسلامی تغییر جنسیت صوری یا ظاهری را منع نموده و این کار را حرام و خلاف شرع می دانند. (کریمی نیا، ۱۳۹۱، ص ۱۰۰). برای مثال آیت الله مکارم شیرازی می گوید: تغییر جنسیت گاهی ظاهری و صوری است؛ یعنی اثری از آلت جنس مخالف در او نیست؛ فقط یک جراحی صوری در او انجام می گیرد و چیزی شبیه آلت جنس مخالف ظاهر می گردد، این کار جایز نمی باشد. (همان، ص ۱۰۱) و اگر ازدواجی بر اساس آن صورت بگیرد، حرام و باطل است و حد شرعی دارد. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۹، ج ۲، ص ۶۱۸). همچنین آیت الله سید محسن خرازی در این باره می گوید: مراد ما از تغییر جنسیت خصوص قطع آلت تناسلی

و ایجاد حفره ای به جای آن نیست تا مرد در امکان نزدیکی شبیه زن شود؛ زیرا چنین کاری موجب تغییر جنسیت نمی شود؛ بلکه مقصود ما از تغییر جنسیت آن است که هویت و جنسیت مرد به کلی تغییر کند. (کریمی نیا، ۱۳۹۱، ص ۱۰۱).

بنابراین چون در افراد عادی تغییر جنسیت واقعی انجام پذیر نیست و هیچ ضرورت و اضطراری وجود ندارد و فقط از سر هوس است و...، این عمل جراحی برای این عده جایز نمی باشد.

نتیجه گیری

نتیجه آن که بررسی فقهی حکم تغییر جنسیت به اقسام پنج گانه آن بستگی دارد و در هر قسم متفاوت است. تغییر جنسیت در افراد ممسوح و به منظور کشف جنسیت جایز است. در افراد خنثی فیزیکی که خود به دو گروه مشکل و غیر مشکل تقسیم می شوند متفاوت است؛ این عمل در خنثی مشکل جایز است اما در خنثی غیر مشکل که خود شامل خنثی غیر مشکل مونث و مذکر است، به صورت مطلق جایز نیست. همچنین در گروه خنثی روانی دو نظر عمده مخالف جواز این عمل و موافق جواز این عمل وجود دارد که دلایل ارائه شده توسط گروه موافق قابل قبول تر است و گروه آخر که افراد سالم هستند و تغییر جنسیت آنان حرام است.

منابع و مآخذ

- ۱- آریان پور کاشانی، عباس، منوچهر، (فرهنگ دانشگاهی انگلیسی به فارسی)، ج ۲، امیرکبیر، تهران ۱۳۶۹
- ۲- باریکلو، علی رضا، نشریه اندیشه های حقوق خصوصی، ش ۵، ۱۳۸۲
- ۳- بی آزار شیرازی، عبدالکریم، (رساله نوین)، ج ۲، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، تهران، ۱۳۶۵
- ۴- سبحانی، تغییر جنسیت از دیدگاه فقه اسلامی، فصلنامه تخصصی فقه اهل بیت (ع)، قم، ش ۱۸، ۱۳۹۱
- ۵- شیخ حر عاملی، (وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل شریعه)، ج ۲ و ۳ و ۴، دار احیاء التراث العربی، بیروت، ۱۴۱۲ ق

- ۶- صدر، محمد، (منهج الصالحين)، ج ۳، دارالاضواء، بیروت، ۱۴۴۲م
- ۷- صلیبا، جمیل، (فرهنگ فلسفی)، (صانعی دره بیدی، منوچهر)، حکمت، تهران، ۱۳۶۶
- ۸- عمید، حسن، (فرهنگ فارسی عمید)، امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۰
- ۹- القائنی، محمد، (المبسوط فی المسائل الطیبه)، ج ۱، مرکز فقه الاثمه الطهار، قم، ۱۴۲۲ق
- ۱۰- القرضاوی، یوسف، (الحلال و الحرام فی الاسلام)، سازمان تبلیغات اسلامی، تهران ۱۴۰۹ق
- ۱۱- کریمی نیا، محمد مهدی، تغییر جنسیت با تاکید بر دیدگاه امام خمینی، چاپ اول، انتشارات چاپ و نشر عروج، تهران، ۱۳۹۱
- ۱۲- -----، (بررسی فقهی و حقوقی تغییر جنسیت)، ماهنامه معرفت، شماره ۳۶، ۱۳۷۹
- ۱۳- کلینی، محمد بن یعقوب، (الكافی)، ج ۳ و ۵، دارالکتب الاسلامیه، تهران، ۱۳۶۷
- ۱۴- کنعان، احمد محمد، (الموسوعه الطیبه الفقهی)، دار النفائس، بیروت، ۱۴۰۲ق
- ۱۵- مرکز جهانی علوم اسلامی، (القواعد الفقهی)، مرکز جهانی، قم، ۱۴۲۵ق
- ۱۶- مشکینی، علی، (مصطلحات الفقه)، الهادی، قم، ۱۳۷۷
- ۱۷- مطهری، احمد، (مستند تحریر الوسیله (المسائل مستحدثه))، خیام، قم، ۱۴۰۳ق
- ۱۸- معلوف، لوئیس، (المنجد)، اسماعیلیان، قم، ۱۳۶۷
- ۱۹- مکارم شیرازی، ناصر، (استفتائات جدید)، ج ۲، مدرسه الامام امیرالمومنین، قم، ۱۳۷۹
- ۲۰- منتظری، حسین علی، (دراسات فی المكاسب الحرام)، ج ۲، مکتبه المنتظری، قم، ۱۴۱۷ق
- ۲۱- المومن، محمد، (کلمات سدیده فی مسائل جدید)، موسسه نشر اسلامی، قم، ۱۴۱۵ق
- ۲۲- قائمی فر، حکم فقهی تغییر جنسیت
- pdf- جنسیت-تغییر-فقهی-حکم (www.bou.ac.ir/portal/file/).
- ۲۳- هاشمی، ۱۳۹۰، علامه فضل الله (ره) و تغییر جنسیت از منظر قرآن،

)<http://www.bayynat.ir/index/?state=article&id=1009>